

ՇՎԷՅՑԱՐԱԿԱՆ ԳԻՒՂԸ

II

Ես քեզ խոստացայ, սիրելիս, նկարագրել Շվեյցարիայի գիւղական տունը իմ յաջորդ նամակներից մէկում: Երէկ ես այդ նպատակով շատ մօտիկից ծանօթացայ մի գիւղացու տան կազմութեան հետ և այսօր գրում եմ քեզ, Բայց թոյլ տուր ինձ նախ քեզ մի քանի խօսք ասել գիւղական պանսիօնների մասին, որոնք նոյնպէս տեղական երևոյթ են հանդիսանում այս երկրում և մեր ժողովրդի համար գուցէ բոլորովին նորութիւն լինին:

Գիւղական տան իբրև նմուշ չը պիտի առնեմ իմ բնակածը, որովհետև դա թէ իր արտաքինով և թէ ներքինով շատ է հեռացել բուն շվեյցարական գիւղական տնից և աւելի հիւրանոց է յիշեցնում, քան մասնաւոր բնակարան: Հաստ, կարմիր այտերով, չիկահեր և ժպտադէմ տանտիկին կայ, որ վարում է տնտեսութիւնը, ամուսինը խուլ է, բայց ամբողջ օրը դաշտային աշխատանքներով է զբաղուած՝ տունը կառավարելու հոգսը կնոջը թողած: Նա սիրով ընդունեց հեռու երկրացի ուսանող օտարականին և ծանօթացրեց իր պանսիօնի հետ: Ահա այդ է, որի մասին մի քանի խօսք կ'ասեմ, ապա կ'անցնեմ շվեյցարական տանը:

Այս պանսիօնում կան 5—6 սենեակներ, որոնց մէջ ապրում են տանի չափ օտարականներ հաւաքուած զանազան կողմերից, ամառային ամիսներում Շվեյցարիայի կենսաբար օդը չնչելու: Այսպիսի պանսիօններ կարելի է գտնել այս երկրի համարեա իւրաքանչիւր անկիւնում, մասնաւոր լեռնային գիւղերում: Առհասարակ Շվեյցարիայում չը կայ փոքր ի շատէ յարմար, գեղեցկադիր, օդաւէտ վայր, ուր պանսիօն չը լինի: Զոր ու անտառ, լեռնալանջեր ու կատարներ, վճիտ լճերի ափեր, այս բոլոր տեղերում գործնական շվեյցարացին ստեղծել է բազմաթիւ յարմարութիւններ իր երկրի բնական և կուլտուրական

բարիքները վայելելու եկող հաղարաւոր օտարականների համար:
Եթէ չէք կամենում ապրել գիւղերում, եթէ առանձնութիւն, լռութիւն սիրող մարդ էք, կարող էք խոյս տալ բնակութիւններից, հռանալ խուլ անտառներում, ոտքով կամ ֆինիկիւլերով բարձրանալ Ալպերի կատարները և այդ տեղերում էլ գուք կը գտնէք երջանիկ ու խաղաղ կեանքի բոլոր յարմարութիւնները, մի հիւրանոցում կամ մի պանսիօնում: Այդպիսի մի պանսիօնում եմ ապրում ես և այդ տեղի կեանքը ըստ իս շատ ուսանելի, հետաքրքիր կողմեր է ներկայացնում: Զանազան ազգութիւններից պատահական մարդիկ են հարեաններս, ի միջի այլոց երկու ամուսիններ կան, եօթնասուն տարեկան երկու պառաւներ, որոնք ծեր աղանձիկների պէս զուրգուրում են իրար և արևի վերջին շողերի պէս ասես գփուարանում են թողնել աշխարհը:

Հետաքրքիր զոյգ է. նրանք սեղանին միշտ իրար կողքի են նստած, տարօրինակօրէն նման դէմք ունին, երկուսն էլ կարմիր, երկուսն էլ կոլոր, ու կենսութիւն. միասին ժպտում են, միասին խօսում, միասին լուծում են, կարծես քոյր ու եղբայր լինին: Հասարակութեան սրախօսութիւնների մշտական առարկաներ են, նրանք լսում են հաճութեամբ և ծերերի բարի ժպտով: Հասակաւոր զաւակների և թոռների տէր են, իրանք էլ եկել են գիւղ մի քիչ կազդուրուելու, այսպէս են ասում իրանք: Այս «կազդուրուել» բառը նշանակալից է, դու խօս գիտես, սիրելիս, որ եթէ «մի ոտքը գերեզմանում» մեր ծերերը կազդուրուելու մասին մտածեն, ամենքը տարօրինակ կը գտնեն, «կեանքից չը կշտանալը» մեր երկնքի տակ համարում է ամօթ, համարեա մեղք: Տառապանքներով ու սներով լի արեւելքում մարդը վաղ է դադարում կեանք վայելելուց և ժամ առաջ գերեզմանի մասին մտածում, որ դուցէ նրան հանգիստ և երկնային երջանկութիւն պարգեւի: Դու խօս չես մոռացել մեր գիւղի յայտնի սկանդալը, երբ մի տարիքաւոր կին, հէնց մեր հարեւանունին, երեսայ ծնեց: Ողջ գիւղը տակն ու վրայ եղաւ, կարծում էր թէ նեղը ծնունց, այլապէս ո՞վ է տեսել որ 48—50 տարեկան կինը երեսայ ծնի, նրան էլ ինչ կը սաղի երեսայ ծնել, որպիսի խայտառակութիւն, մտածում էին ամենքը և անօրինակ դէպքի մասին խօսում էին փսփսուկով: Օհ, տարօրինակ երկիր է մեր երկիրը, այնտեղ տառապիր, տանջուիր, ցաւեր կրիր, որքան կուգես, ձեռք մեկնող, ոտքի կանգնեցնող չի լինի, բայց վայելքի, ինքնուրոյնութեան, անհատական մարդկային իրաւունքների, բնական անբռնարարելի իրաւունքների վրայ ծանրացած է մի ապուշ մօրալ, որի մէջ խեղդում

են այնքան մարդկային ազնիւ յոյզեր, խեղաթիւրւում, այլանշակւում են այնքան շիտակ բնաւորութիւններ: Այլ է Շվէյցարիան, այստեղ մարդն աշխարհ է եկել կարծես վայելելու և ոչ թէ անօգուտ, անմիտ տեղը տառապելու համար: Ահա երկու ծերունիներ, գերեզմանին մօտեցած երկու կեանքեր, որոնք սակայն շարունակում են լայն կերպով վայելել աշխարհը և ոչ ոք տարօրինակ չի գտնում, ոչ ոք չի յիմարանայ ասել, թէ ծերութեանը չի սաղի մարդավարի կեանք:

Կան և ուրիշ պանսիօններ, ալլապի մի փոքրիկ, կայտառ աղջիկ, որ առաւօտից երեկոյ վազվզում է մարդագետիներում և խնձոր կամ տանձ կրծում: Նա առանձին հետաքրքրութիւն չի ներկայացնում բացի այն, որ շատ սիրուն երգում է, երբ բերանը պտուղներով լիքը չէ: Կան երկու ուրիշ պատաւած աղջիկներ, սրանք արդէն ուրիշ բան են և հոգեբանական հետաքրքրի ուսումնասիրութեան նիւթ կարող են մատակարարել: Սրանց տեսնելուց և դիտելուց յետոյ ես միայն հասկացայ թէ ինչու վարդապետները մեծաւ մասամբ չոր սիրտ և՛ անողորմ են լինում և այնքան ուշադիր են դէպի իրանց մարմինը, դէպի ստամոքսի պահանջները և այնքան անտարբեր, անհոգ դէպի իրանց չըջապատը: Այս խեղճ կանայք վաղուց կորցրել են սեփական օջաղ, զաւակներ ունենալու յոյսը, կեանքը նրանց համար դադարել է իր յաւիտենական խորհուրդն ունենալուց, որ անվերջ զոհողութիւնների մի շղթայ է տեսակի պահպանութեան համար, իրանց նմանների հոգսերն ու ցաւերն անձանօթ են նրանց, երեխայի ձայնը ուշ գիշերին նրանց քաղցր քունը չի խանգարել, նրանց ամուլ ստիճք՝ ոչ ոքի չի կերակրել, և նրանց հոգածութեան միակ առարկան մնացել է սեփական մարմինը, սեփական ոտամոքսը: Այգտեղ է նրանց կեանքը իր ողորմելի ամբողջութեամբ: Պէտք է տեսնել, թէ որքան ուշադիր են սրանք դէպի իրանց յարմարութիւնները, ինչպիսի բնորութիւն կերակրների, որքան քրնքոյշ խնամք ըստ ամենայնի կատարեալ վիճակի մէջ պահելու իրանց մարսողութիւնը, քունը, հանգիստը: Զագրելի է լսել, երբ նրանք իրար յետեւից, իրար ընդհատելով սկսում են պատմել սեղանակիցներին, թէ այս կամ այն կերակուրը ինչպէս ազդեց իրանց քնի, ստամոքսի, և տրամադրութեան վրայ, թէ ինչպէս իրանք ստիպուած են զգուշանալ այս կամ այն ըմպելիքից, թէ որքան թշուառ են, որ երէկ անձրևի պատճառով չը կարողացան կատարել սովորական պտոյտը, որ լաւ քնեն: Այս բոլորը ոչինչ, եթէ սրա հետ միասին որ և է ուրիշ բան հետաքրքրէր նրանց, եթէ այն ծերունիների պէս երբեմն խօսէին իրանց զաւակներից, իրանց հոգսերից, եթէ անհանգիստ լինէին իրան-

ցից դուրս թէկուզ մի հատիկ էակի ճակատագրով, այդ չը կայ, նրանք նոյն իսկ առում են իրանց չըջապատողներին և մանաւանդ ալգասցի ջահլի աղջկան. կան միայն երկու մարմիններ, երկու բերան, երկու ստամոքս: Այս է բոլորը, ի՞նչ զարշելի է մարդը, երբ նա միմիայն նիւթ է, առարկայ, կենդանի, կամ աւելի ճիշտ, երբ նա անասուն է: Պանսիօնում կայ նաև մի ոռոս սպայ, որ ամենքի զարմանքն է չարժուած իր մետաքսեայ բլիզզով, իր թաւ, երկար, երկճղանի միւրուքով. ուրախ մարդ է, բայց երբեմն սաստիկ զայրանում է, երբ լսում է ֆրանսիական լեզուի իր համար անհասկանալի, տարօրինակ ոճեր: Այսօր օրինակ, նա սաստիկ կատաղել էր լսելով, որ ֆրանսիացիք աւսում են՝ «il vient de mourir»—«հէնց նոր մեռաւ»: Նա թարգմանում էր բառ առ բառ և ստացւում էր մի այսպիսի բան. որ «մարդը մեռել է, բայց գալիս է» և բացականչւում էր, թէ ինչպէս կարող է մարդը գալ, երբ մեռած է արդէն:

Իմ բոլոր հարևաններից ամենահետաքրքիրը գուցէ մի ջահլի անգլուհի է, հարուստ ընտանիքի զաւակ, որ չլէյցարական լեռներն է եկել բժշկուելու մի տարօրինակ հիւանդութիւնից: Այս դժբաղդ օրիորդի հիւանդութիւնը կայանում է նրանում, որ նա առաւօտից երեկոյ խօսում է աղամարդկանց մասին իրան խնամող կնոջը, բայց հէնց որ դրսում մի այր մարդու պատկեր է տեսնում, չտապով փախչում է իր սենեակում փակւում և արտասւում: Իր չըջապայութիւնների համար ընտրում է խուլ, առանձնացած անկիւններ, աղամարդի չը պատահելու համար, իսկ եթէ ճանապարհին պատահում է մի անձանօթի, տուն է գալիս և հանգիստ չի առնում, մինչև իմանայ նրա ով լինելը: Նա բոլորովին խենթ չէ, բայց անպայման հիւանդ է հոգեպէս և երեի հեռու չէ այն ժամանակը, երբ պէտք կը լինի նրան փակել որ և է ապաստարանում: Արդէն յաճախ կատաղութեան բոպէսներ է ունենում, երբ ջարդում է ձեռքի տակ ընկած իրերը և ապտակում է խնամող կնոջը: Ուշ գիշերին ես երբեմն լսում եմ նրա լացի ձայնը, կամ զայրոյթի աղաղակները:

Հետաքրքրուեցի այս կնոջ անցեալով և դուրս եկաւ, որ նա զոհ է մի մութ բոմանի, մի դժբաղդ սիրոյ, որից յետոյ, նախ մեղանխօրիայ է եկել վրան, ապա լռել է երկար ժամանակ և ի վերջոյ հասել է այս կացութեանը: Խեղճ կին. սա մէկն է այն միլիօնաւոր դժբաղդներից, որոնց մէջ խօսում է ընտելութիւնը յախուռն թափով և որոնք ժամանակակից հասարակական կազմակերպութեանը, ընդունուած բարոյական ձևերին, պահանջներին բաւականութիւն տալու համար զոհ են բե-

րում իրանց եսը, իրանց անհատական մարդկային իրաւունքները, ինչպէս տեսնում ես, սիրելիս, կինը անգամ քաղաքակիրթ համարուած երկրներում դեռ չի ազատուել այն բարոյական կապանքներից, որ դարձնել է հասարակութիւնը, կամ աւելի շուտ տղամարդկանց հասարակութիւնը, դարձնելով նրան իրաւագուրկ, բայց բազմաթիւ պարտականութիւններով ծանրաբեռնուած մի էակ։ Ահա քեզ մի կին, մի փրուռ, մի քնքոյշ կեանք, աշխարհ եկած սիրոյ անյաղթելի պահանջներով, սիրտը բաց նուիրական զգայմունքների, մաքուր յոյզերի համար, և նա սիրում է մի երիտասարդ, ինչո՞ւ, ինքն այդ ասել չի կարող, բայց տեսել է, եւ սիրել։ Երիտասարդն այդ չը գիտէ, իսկ օրիորդը իրաւունք չունի, բարոյապէս ընդունուած իրաւունք, դիմել նրան և իր սէրը յայտնել։ Ի՞նչ կ'ասի աշխարհ, եթէ յանկարծ իմացուի, որ առաջարկութիւն անողը եղել է աղջիկը և ոչ երիտասարդը։ Եւ աղջիկը սիրտ չի արել այդ յանդուգն քայլն անել, նա չի համարձակուել պատռել պատշաճաւորութեան, պայմանական ամօթի շատ հին քողը, նա խորասուզուել է իր սեփական աշխարհի մէջ, և իր մենակութիւնից սարսափած միտքը անկարող է եղել տանել յարատւ լարուած վիճակ և վրայ է հասել հոգեկան ընդունակութիւնների զարհուրելի կատաստրոֆը։ Ինչո՞ւ այսպէս, կը հարցնես անշուշտ, բայց դա կը լինի մէկն այն բիւրաւոր «ինչո՞ւներից», որոնք զարեւրի յետեից վազում են մարդկային հասարակութեան հետ, որոնց շատերի պատասխանը թէ՛ տեսականապէս պատրաստ է համարուում, բայց գործնական կեանքը, բիրդ իրականութիւնը շարունակում է անտես առնել զարմանքները և ընթանալ գծուած շաւղով այնքան զոհերի, այնքան բաղդերի, այնքան արցունքների վրայով։

Այս է մեր պանսիօնի հասարակութիւնը, որը դու գուցէ շատ էլ հետաքրքիր չը գտնես, բայց ըստ իս հոգեբանական դիտողութիւնների, ուսումնասիրութիւնների համար աշխարհում անհետաքրքիր մարդ չը կայ։ Սրանցից իւրաքանչիւրն իր այս կամ այն նախադասութեամբ, ժեստով, վարմունքով, բացականչութեամբ, իր ապրելու եղանակով, իր արտերով ու առաքինութեամբ, իր շատ անդամ անբացատրելի սովորութիւններով այնքան մտածելու նիւթ է տալիս ինձ։ Մարդկային բնաւորութիւնը շատ է բարդ և նրա լուսաբանութիւնը առանձին առանձին անհատների վրայ կատարուած դիտողութիւններով չափազանց հետաքրքիր է։ Երբեմն որ և է անհատի ներքին կապութիւնը բազմակողմանի կերպով պարզելուց յետոյ մարդ տեսնում է, եթէ որքան ողորմելի են հասարակութեան ստեղծ-

ծած այն օրէնքները, որոնք կաղապարել, ուղղութիւն են տուել, կամ աւղղակի խեղաթիւրել են նրա հոգին:

Շվէյցարական գիւղի նկարագրութեան մէջ գուցէ քեզ մի քիչ անտեղի թւայ, որ ես զբաղւում եմ պանսիօնով, բայց ինչպէս ասացի, դա այստեղ մի երևոյթ է և շատ կողմերով հետաքրքիր երևոյթ այս գիւղական կեանքում: Շնորհիւ այդ պանսիօնների մարդ ոչ միայն լայն հնարաւորութիւն ունի ապրել գիւղերում և զիտել տեղական կեանքը, այլ և աշխարհի զանազան կողմերից այստեղ թափուած տարրեր ազդութիւնների ներկայացուցիչների հետ ծանօթանալ, կապեր հաստատել, մի բան որ այնքան ուսանելի է: Իրար բոլորովին օտար, անծանօթ մարդիկ խմբուած են միասին միևնոյն յարկի տակ, միևնոյն պայմաններում, միևնոյն եղանակով ապրում ամբողջ ամիսներ, կամաց կամաց սանձանքի և ցեղերի ստեղծած խրտրութիւնը թուլանում է մարդկանց մէջ և կաղմուած է մի կօսմօպօլիտ հասարակութիւն, որի անդամները զետեխ յարգել փոխադարձաբար միմեանց ազգային, անհատական ընաւորութիւնը, առանձնայատկութիւնները, սովորում են սիրել իրար, համամարդկային սիրով, որ չի ճանաչում ցեղական կրօնական, բարոյական անմիտ նախապաշարմունքներ: Պանսիօնները ըստ իս համբերող, լայն ոգի պատրաստելու համար հիանալի զբոսայիտներ են, և շվէյցարական մեղմ երկնքի տակ, այս խաղաղ բարեկիրթ գիւղերում այս գեղեցիկ ընտելեան ծոցում, լեռների մէջ, անտառներում, ուր ամեն ինչ խօսում է սիրույ և ոչինչ ատելութիւնից, կոպիտ, բիրդ անասնութիւնից, նրանք՝ այդ պանսիօնները, դառնում են կրկնակի գրաւիչ, կրկնակի ուշագրաւ: Բայց ես բաւականանում եմ այսքանով և դառնում եմ շվէյցարական գիւղական տանը:

Երէկ մեր տանտիկինը մի զբօսանք էր կազմակերպել: Պէտք էր ոտքով պտոյտ գործել Մօն-Պելլըրէն լեռան շուրջը և երեկոյեան տուն վերադառնալ: Բացի հիւանդ անգլուհուց մնացած բոլոր պանսիօնիկները սիրով յանձն առան առաջարկութիւնը՝ վաղ առաւօտից ճաշի համար պաշար փերցնելով ճանապարհ ընկանք: Ախ այդ պտոյտները շվէյցարական դաշտերում ու լեռներում, ով կարող է մոռանալ: Անընդհատ քայլում ենք կամ հարուստ մարգագետինների կանաչապատ կածաններով, կամ անտառների նեղ շաւիղներով: Ամենքի վրայ էլ ուրախ տրամադրութիւն է իջել, ալգասուհին մի կատարեալ այծեամ է դարձել և քրքջալով, ճշալով ցատկոտում է շարունակ և ամենից առաջ է անցել: Երբեմն երբեմն մի րոպէ կանգ է առնում ճանապարհի եզրի թփերի առաջ, մի բուռը պտուղ-

ներ հաւաքում, բերանը լցնում և առաջ վազում, կենսութեան թոշնիկը երկու պառաւ ամուսինները թե թեի բռնած, քայլում են երիտասարդի եռանդով, ոուս սպան ինչոր մոմոում է և էլ բարկացած է ֆրանսիական լեզուի իր համար անհասկանալի ոճերից, մինչև անգամ երկու միշտ թթուած պառաւ աղջիկները բարձրաձայն ծիծաղում են և ի վերջոյ նրանք երգել սկսեցին։ Հրաշագործ բնութիւն, Ճանապարհին մի գիւղացի օջաղի առաջ նստած՝ կեռասից օղի է պատրաստում, նա հրաւիրում է զբօսնողներին ճաշակել այդ ըմպելին։ Ոմանք ընդունում են բարեմիտ հրաւերը, ուրիշները հրաժարւում են, ալգասունին խմում է և քրքջում։ Առաջ կնք անցնում անտառի միջով։ Թւում է, թէ ամայութիւն է իշխում այստեղ և երկար ժամանակ մարդու երես անսնկու չենք։ Բայց անա ճանապարհը անտառում լայնացաւ, մեր առաջ բացուեց մի փոքրիկ կանաչ հրապարակ չրջապատած ծառերով և այնտեղ մի սիրուն, սպիտակ գիւղական տուն։ Տանտիկինը մեզ այնտեղ է առաջնորդում մի փոքր հանգստանալու, հիւրերն ընդունւում են սիրով, ծեր գիւղացին իր երկու որդու հետ ընդառաջ է գալիս և հրաւիրում ամենքին և առաջարկում է մի մի բաժակ գինի։ Առիթից օգտւում եմ դիտելու այս մեծ գիւղական տունը և անա այդ դիտողութեան արդիւնքն է որ քիչ զրելու եմ այսօր։

Տանէրը մի կայտառ և սրախօս ծերունի է, մօրուքն ու բեխերն իսպառ ածիլած, հագին կարճ բաճկոն ու սպիտակ, օսլայած շապիկ, գլխին կրում է լայնեզր ցօղէ գլխարկ, ոտներին գեղջկական կոշտ կօշիկներ, որոնց տակի բազմաթիւ մեխերը քայլելիս բաւական մեծ աղմուկ են հանում քարերին դիպչելով։ Այս այդ չվէյցարացի ծերունիները, չը տեսայ մէկը, որ օտարի առաջ մշմշայ, գանգատուի, տրտնջալ իր բաղդից, իր տնից, իր զաւակներից։ Խօսեցրու մեր երկրի մի գիւղացու, նրա կացութեան մասին հարցեր տուր և իսկոյն կը սկսուի «սև օրերի», դարդերի, չար բաղդի մի անվերջ նկարագիր, որ ոչինչ էլ չը գտնի գոնէ մի յուսահատական ահ կ'անի։ Շվէյցարացի գիւղացին դրա հակառակ միշտ կենսութեամբ է և նոյն իսկ յաճախ կատակասէր, սրախօս, նրա ճակատի կնճիռները ցաւերի ակօսներ չեն, այլ ժամանակի, խաղաղ, և երջանիկ մի անցնալի։

Մեր տանտիկնոջ միջոցով ես խնդրում եմ ծերունուն ցոյց տալ ինձ իր տունը, պատմել իր կացութիւնը, տեղեկութիւններ տալ իր պարապմունքների մասին։ Նա սիրալիր պատրաստակամութիւնն ինձ զարմացնում է, մեր երկրում ինչ աղգութեան և պատկանելիս լինի գիւղացին, հէնց որ հետա-

քրքրուելոյի նրա վիճակով, կամ երբ մանաւանդ փորձես գրի առնել նրա պատասխանները, վտանգն զգացող կրիայի պէս գլուխը ներս կը քաշի կը լսի, կամ այնպիսի ստեր, այնպիսի արատերդներ կ'ստի, որ գլուխդ կը կորցնես: Մեր գիւղացու համար ամեն մի լաւ հպնուած մարդ, որ տեղեկութիւններ է հաւաքում գիւղի, ժողովրդի, նրա վիճակի մասին, անպայման կ'ստիւանելի է և չար զիտաւորութիւններ ունեցող Գիտես ինչ կը նշանակի մեր գիւղացու լեզուով հետեւեալ նախադասութիւնը թէ «ձիերը գրում են» կամ «հողերը գրում են», դա նշանակում է թէ ձիերը խլելու են, հողերը պիտի պակասեցնեն կամ հարկերը շատացնեն. նա ուրիշ բացատրութիւն գտնել չի կարողանում և աշխատում է խոյս տալ: Ասե՛ք ամբողջ դարեր արեւելքի բռնակալների լծի տակ ծնծուած և խեղաթիւրուած բնաւորութիւններն ուրիշ կերպ լինել էլ չեն կարող, մեր ժողովուրդն ինքն իր բարոյական պատկերը, իր աշխարհայեացքը դրել է այս իմաստուն առածի մէջ՝ «երբ բերանը շատ է այլուում, մարդ թանն էլ է փչում»: Շվեյցարացին ոչինչ չի թագցնում, որովհետեւ սովորել է ոչ որից չը վախենալ, նա թանը չի փչում» որովհետեւ «բերանը երբէք չի այրուել»:

Բայց դառնանք բուն հարցին, այս տան նկարագրին: Դրսից շինութեան տեսքը այնքան գեղեցիկ է, այնպէս գրաւիչ: Բաւական չէ, որ չորս կողմը անտառ է, առաջը փոքրիկ մշակուած պարտէզ բանջարանոցով, կանաչ բաղեղներն էլ բանաստեղծական անկարգութեամբ բարձրացել են և սիրունիկ ու լորենրով օձապտոյտ չրջաններով պատել շինութեան պատերի երեսը: Արևկող տեղերում տնկուած են տանձենիներ որոնց ճիւղերը երկաթէ թելերով և մեխերով միացած փռուել են սպիտակ պատերի վրայ որոշ սիմետրիայով և այսպիսով ստացուել է կուտապի պէս տափակացած մի ծառ շինութեան երեսին կպած: Այդ ծառը տանեցոց սիրելին է. քնքոյշ խնամքը, փորձառութիւնը ժամանակի ընթացքում նրանից պատրաստել են մի սիրուն զարդ, որ սակայն տալիս է այնքան համեղ և այնպէս սիրուն պտուղներ:

— Տեսէ՛ք, որքան մեծ են տանձերը, պարոն, ասում է ծերունին, ես եմ տնկել և ես եմ խնամում, եթէ ժակն ու կլարան առանց իմ թողաւութեան տանձերը քաղեն, անտառի և պարտէզի բոլոր թռչունները կը փախչեն և էլ նրանց համար երգող չի լինի:

Ժակն ու կլարան ծերունու փոքրիկ թռչներն են, երկու չիլիաներ, կայտառ մանուկներ, որոնք կանգնած մեր յետեւում, լսում են պապի ասածները, և այտերն ուռեցրած, փոքրիկ

ձեռները յետեւները դրած, նայում են կախկիտւած պտուղներին:

— Մենք այդ չենք անի, grand père (պապիկ) ասում են երեխաները մի անուշիկ անհանգստութեամբ, իսկ ձերունին կամացուկ ծիծաղում է իր սրամտութեան արգինքը տեսնելով: Ներս ենք մտնում: Տունը բազկացած է երկու բաժանմունքից, մի կողմում սենեակներն են ու խոհանոցը, իսկ միւս կողմում բոլորովին անջատ առաջինից գոմն է ու մարազը: Տունը երկյարկանի է և բազկացած է հինգ սենեակից, վեցերորդը խոհանոցն է: Ննջարանը սեղանատունը և ընդունարանը առանձին առանձին սենեակներում են: Ես թոյլտուութիւն եմ խնդրում նայել անկողինը, դա համարեա ոչնչով չի զանազանում քաղաքի բնակիչների անկողիններից. նոյն մաքրութիւնը, նոյն կազմուածքը, փափկութիւնը: Պատերի վրայ կախկիտւած են նկարներ՝ որոնց սիւժէն վերջրած է չվէյցարական պատմութիւնից, այստեղ է Մայօր Դաւէլը, Վիլհելմ-Տէլլ, Բօնիվար: Մի փոքրիկ էտաժերկայի վրայ շարուած են մի քանի տասնեակ գրքեր, մաքուր կազմուած, նայում եմ մի քանիսը, «La suisse illustree» «Պատկերազարդ Շվէյցարիա», մի հաստ հատոր, որի մէջ մանրամասն կերպով նկարագրուած է չվէյցարիան էտնօգրափիական, աշխարհագրական, պատմական տեսակէտից: Մի ուրիշ հատոր՝ «Lac Lemann» «Լեման լիճ», կան մի քանի բոմաններ, չվէյցարական ազգային լիգենդաներ, երգերի ձայնագրած ժողովածու, Աստուածաշունչ, Աւետարան, ձայնագրած ազօթագիրք, ընտանիքներին նուիրած մի ամսագիր և այլն:

Ինձ ամենից աւելի հետաքրքրում է սրանց խոհանոցը. ըստ իս մի ժողովրդի կուլտուրական հակումների, նրա ճաշակի զարգացման, նրա մաքրասիրութեան, քաղաքակրթութեան աստիճանի ամենալաւ նշանը խոհանոցն է, ինչպէս և լինի բնակարանը, թէկուզ մի պալատ, բայց եթէ նրա կողքին մի գարշալի հաւաքնում են կերակուր պատրաստում, որ առանց սիրտխառնոցի մտնել չի կարելի, քաղաքակրթութեան, բարեկիրթ կեանքի մասին խօսք լինել չի կարող: Դու խօսք գիտես սիրելիս, որ մեր երկրի քաղաքներում էլ եւրոպական ձեւով ապրելու յաւակնութիւններ են ներս սպրտել, այժմ կարելի է այնտեղ էլ տեսնել ըստ երեւոյթին եւրոպական տուն, նոյն իսկ էլեկտրական զանգակ, լիվրէյով դոնապան, բազմաթիւ սենեակներ եւրոպական կաճ կարասիքով, բայց հէնց նոյն տան մէջ մի ներքնայարկ, մի կեղտոտ, մրոտ, խոնաւ, դաժը նկուղ շատ անգամ ծառայում է իբրեւ խոհանոց, ուր գեղեցիկ տանտիկինը

իր խշխշան շորերով չը գիտէ ինչպէս շարժուի փոշույ ու աղ-
բից խուսափելու համար:

Քաղաքակրթութեան արտաքինը միայն իւրացնող, արուես-
տականօրէն ըմբռնող մի ժողովուրդ իր հետեւողութիւններէ մէջ
միշտ ծիծաղելի կապիկ է. նա նման է պարսկաստանցի համ-
շարի, որի ածիլած գլխի վրայ չը դիտես ինչո՞ւ, դրել են մի
նոր, փայլուն ցիլինդր:

Շվէյցարական քաղաքներում եւ հիւացած էի նրանց խո-
հանոցների մաքրութեան վրայ, այդ հիւացմունքս իր գազաթ-
նագէտին է համնում գիւղական տան խոհանոցը տեսնելով:
Մի անկիւնում փոքրիկ կուռը լի է վճիտ, թարմ ջրով, միւս
կողմում հաստատած է երկաթէ օջաղը, սրբուած ու մաքուր.
յատակը գունաւոր քառակուսի աղիւսներով զարդեր են կաղ-
մում, պատերը սպիտակ ու մաքուր, տախտակէ դարեկների
վրայ առանձին կարգերով շարուած են ամանները, մէջտեղում
մի մաքուր սեղան, այստեղ լոյս է, ինչպէս միւս սենեակներում,
ոչ մի հոտ, ոչ մի անախորժ պատկեր: Այսպիսի խոհանոցը հա-
մարձակ կարող է սեղանատանը փոխանակել և նոյն իսկ քա-
ղաքներում շատ կան ընտանիքներ, որոնց խոհանոցը և սեղա-
նատունը նոյն է:

Ծերունի տանտէրն ինձ առաջնորդում է դէպի իր տան
երկրորդ բաժինը. ներս ենք մտնում գոմը. Դա մի երկար չի-
նութիւն է, ուր անասունները կապուած են միայն մի շարքով,
երկար մսուրքը բաժանուած է առանձին մասերի և ոչ մի կեն-
դանի չի կարող տեսնել, թէ միւսն ինչ է ուտում: Մսուրքի
վրայ կենդանու դէմ ու դէմ պատի մէջ տախտակեայ դռնով,
մի մի լուսանցք կայ, որ բացուած է մարագում. կերակրի ժա-
մերին այդ դռնակները բացւում են և իւրաքանչիւր կենդանի
ստանում է իր բաժինը: Սա այն յարմարութիւնն ունի, որ
գոմի դռնից ոչինչ ներս չեն բերում, ոչ մէկը չի իմանում, թէ
ինչ է ստանում միւսը, նրանք իրանց կապերը չեն ձգձը-
գում, անհանգիստ չեն լինում, ամեն մէկն ապրում է իր ուրոյն
կեանքով: Գոմը չոր է, լուսաւոր ու մաքուր, յատակը ծած-
կուած է փափուկ, թարմ ծղօտով, որի վրայ պառկում են ա-
նասունները. և այդ ծղօտն անդադար փոխւում է, որ խոնաւ
չը լինի: Մեր երկրի շատ գիւղացի ամենամեծ սիրով իր ողոր-
մելի խրճիթը կը փոխէր այս գոմի հետ եթէ հնար լինէր:

Մէկ մէկ նայելի անասուններին, վեց կով, մի քանի հոր-
թեր ու երինջներ, մի ձի, և մի առեւիկ կազմուածքով ցուլ:
Կովերից մէկը հիւանդ է, ծերունին ասում է. որ նրա կորուս-
տը ծանր կը լինի իր տնտեսութեան համար. որովհետեւ ամեն

մէկն արժէ 6—7 հարիւր ֆրանկ (մօտ 250 ռուբլի). իմ ներկայութեամբ կոյը կթում են, մի փայտեայ ամանի մէջ, եւ չը դիտեմ մեր երկրի քանի կով կարող է մի անգամից այդքան կաթ տալ։ Սրանք այնքան մեծ են, որ կարծես կովեր չը լինեն, այլ մի ուրիշ շեղի պատկանող կենդանիներ։ Այս ցուլին հաւատար՝ եւ մեր երկրում գոմէշ չեմ տեսել։ Նա կատաղի է և վրտանդաւոր, զնպելու համար պարանը անց են կայցել քթի ստորին մասի ծակից, որ յատկապէս այդ նպատակով կենդանու փոքր ժամանակ բացուած է։ Յուլեր կան, որոնց երէք դուրս չեն թողնում։ Այսպիսի ցուլերից և կովերից ծնուած հորթերը իրանց զեղեցկութեամբ և մեծութեամբ զարմանք են շարժում. երբու տարեկան շվէյցարական հորթը շատ անգամ մեր երկրի կովին հաւասար մեծութիւն ունի եւ այդ հորթերը երէք չեն ծծում, բացատրում է ինձ ծերունին, նրանց հէնց սկզբից տալիս են ջրախառն կաթ ամաններէ մէջ, որ նրանք խմում են։ Այդ կենդանիները փակուած են գոմերում ամբողջ ամառը, նրանց կերակրում են հնձած խոտով։ Այնքան ժամանակ, որ դաշտերում յայնք կայ, հնձելու մարգագետիններ կան, դրսում ոչ մի ազատ անասուն տեսնել չի կարելի, նրանց ոտների տակ ոչինչ չի արորուի, անգամ հնձած մարգագետինը։ Մեր երկրի յայտնի «ղիտանի» գաղափարը չը կայ այս երկրում։ Բայց այդ մասին եւ կը գրեմ մի ուրիշ անգամ։ Չը նայելով որ կենդանիները մինչև աշուն շարունակ փակուած են գոմերում, այնուամենայնիւ օդը այնտեղ մաքուր է, կարելի է մնալ ժամերով առանց խեղդուելու գոմերին յատուկ մթնոլորտով։

Անցնում ենք տեսնելու մարագը, որ ինչպէս վերեւում ասայի՝ կից է գոմին, կամ աւելի ճիշտ՝ վերջինս, որ համեմատաբար աւելի յածր է, մարագի մէջն է, որի ընդարձակ առաստաղը վերից ծածկում է, հովանի է անում նաև գոմի վրայ։ Խոտի մեծամեծ դէզեր շարուած են գոմի կտրին բայց մարագի մէջ, Այնքան ընդարձակութիւն կայ այստեղ, որ երկրագործական բոլոր գործիքները, զուլման, սայլ շարուած են մարագի յարկի տակ ներս բերուելով երկփեղկանի ընդարձակ դռնով։ Դաշտից դալիս է բարձած սայլը, զիւղացին կարիք չունի ժամանակ կորցնել, խոտը վար թափել և յետոյ կրել մարագ, նա հեշտութիւն ունի բարձած սայլն անսպունկելով ներս քշել շինութեան յարկի տակ և պաշարի համար յատկացուած տեղում յած թափել. եղներն արձակում են յետ տանում գոմը լակ սայլը մնում է։ Բոլոր գոմերը տախտակուած են ու կատարելապէս չոր, որ անասունների ձմեռուայ պաշարը չը փթի։

Ես կուզէի դեռ երկար մնալ այս տանը, բազմաթիւ հարցեր տալ բարեմիտ տանտիրոջը, դիտել նաև մեղուի վեթականութիւնը, որոնք շարան շարան երևում են պարտէզի ճառերի տակ, բայց գալիս են մեզ կանչելու, ժամանակ է տուն վերադառնալ, ես նոյն իսկ ուշացել եմ, սպան գտնում է, որ չարժէ Շվեյցարիայ դալ գոմերով զբաղուելու համար, որոնցից մեր երկրում չատ կան, չարածճի ալգասուէին բարձրաճայն առում է, որ Monsieur-ն անպատճառ հովիւ լինելու ցանկութիւն ունի, երկու պառաւ աղջիկները լուռ են թէև, բայց թթուած են, որովհետեւ մենք կարող ենք ընթրիքին ուշանալ, տանտիրոջինը, միշտ բարի, միշտ սիրալիք, հանգստացնում է ամենքին և մենք ճանապարհ ենք ընկնում տուն։ Այս անգամ ես էլ չեմ հետաքրքրւում սիրուն դաշտանկարներով, շուրջս լսողոջ խօսակցութեամբ, ալգասուէն անվերջ մանկական երգերով, երկաթուղային գնացքն անցնում է մեր առաջից, գնում է հեռու, և նրա հետ միասին իմ մտքերը գնում են դէպի այն հեռաւոր վայրերը, սիրելի վայրեր, ուր կեանքի պատկերը սակայն միանգամայն տարբեր է այստեղ տեսածիցս։ Ես յիշում եմ մեր դիւղի տները, այն գարշահոտ տները, ուր անհուն ժամանակից ապրում է հայ գիւղացին, յիշում եմ մեր թոնիրները, նրա շուրջը խմբած տղւոր և գզդգուած մանուկները, որոնցից քանի քանիսը տարիներին ընթացքում հէնց իրանց առաջի հնոցի բոցերի մէջ են ընկնում և կենդանի խորովւում։ Առաւօտ է, մայրը վեր է կենում, աթարը բերում և թոնիրը ծուխ ձգում, մի վայրկենում խրճիթը կորչում է խաւարի մէջ, կեղտոտ անկողիներինց դուրս են սողում երեխաները, նրանք չեն համարձակւում բարձրանալ, ոտքի կանգնել, որովհետև ծուխը խեղդում է, ուստի ծնկների վրայ մօտենում են թոնիրին, ուր կռացած աշխատում է մայրը աչքերը կարմրած, և ծխից արցունքով լցուած։ Միւս կողմից անասունները մեր խեղճ, վտիտ կովերն ու գոմէշները դուրս են դալիս գոմերից ամբողջապէս աղբի մէջ կորած, գարշահոտ ու ալանդակ, մէջքերին, գլուխների վրայ գունդ գունդ աղբ, յոգնած, չմած, գոմի ծանր մթնոլորտից, դանդաղ, օրօրուելով շարժւում են դէպի գիւղամէջ և իրանց նման այլ ողորմելի կենդանիների հետ գնում են դէպի դաշտ չոր, գունատ խոտեր կրծելու մինչև երեկոյ, երբ կը գան փակուելու նոյն աղտեղի գոմում, ծծելու նոյն թունաւոր օդը, թաթախուելու նոյն աղբի մէջ և այսպէս շարունակ հազարաւոր տարիներինց ի վեր ո՞վ գիտէ, դեռ էլի մինչև երբ...

Ճանապարհին տանտիրոջինս ինձ հարցնում է մեր տների կազմութեան մասին, մեր գիւղացու, նրա ապրուստի եղանակի

մասին: Ես նկարագրում եմ ամենայն անկեղծութեամբ. նա լսում է, իմ պատմութիւնը նրան այնքան անհաւանական է թւում, որ մի վայրկեան աչքերն աչքերիս մէջ ուղղած փորձում է իմանալ, թէ չեմ ստում արդեօք: Բայց երբ հասնում եմ թոնրի նկարագրին, երբ նրան պատմում եմ, որ մեր գիւղերում ամբողջ ընտանիքը քնում է, ուտում է, աշխատում է միևնոյն յարկի տակ,² մի հատիկ թոնրատան մէջ, նա էլ չի կարողանում զսպել իրան և բացականչում է՝ «Mais c'est impossible» բայց այս անկարելի է:

— Իրաւունք ունիք, տիկին, պատասխանում եմ, ձեզ ներկայացրածս պատկերը այնքան տարօրինակ է, այնպէս տարբեր ձերինից, որ դուք հաւատալ չէք կարողանում, բայց տարաբաղդաբար իմ նկարագիրը միայն կատարեալ չը լինելու թեւութիւնն ունի և ոչ չափազանցութեան:

— Բայց այն փոս բանը, պարոն, այն փոս բանը ես բնաւ հասկանալ չեմ կարողանում, այնտեղ ասում էք վառում են և ծուխը լցնում խրճիթը:

Այդ «փոս բանը» թոնիրն է և միամիտ չվէյցարուհին չի կարողանում հաւատալ թէ այդպիսի³ վայրերն, հրէշաւոր բան հնարաւոր է մի տան մէջ, ինչ չի ասում, թէ սուտ ես խօսում, բայց աներկբայեմ, որ նա իմ նկարագիրը գտնում է կամ անկարելի, կամ առնուազն չափազանցաբար: Ես լսում եմ և անձնատուր լինում իմ խոհերին, չորս կողմներս լսութիւն է, երեկոյեան մառախուղն իջել է արդէն, մշուշի մէջ ծրագրւում է արևելքում Մօն-Պելլըբէնը անտառի ծառերով՝ ինչպէս բաշիր պարանոցը պատած. սուրոյով անցնում է երկրորդ գնացքը և չտապում է հեռու, հեռու, ակզատուհին սկսում է մի տխուր մեղօքիա, աստղերը մէկիկ մէկիկ բացում են աչքերը, և մենք քայլում ենք կանաչ դաշտերի միջից, խոտերի և ծաղիկների բուրմունքով յղփացած: Տունը հեռու չէ, ճրագները պլլպլլում են:

Յը գրութիւն!

Ընկերդ՝

ԿՈՒՐՅԱԹ-ՀԱՐՈՒՆ